

τους, η οποία εξίσου καλά είναι η καθαρή, χαρακτηριστική του Λόγου έννοια ως η φύση και ο νόμος των πραγμάτων.

§15

Η Λογική διαιρείται σε τρία τμήματα: 1. στην οντολογική Λογική· 2. στην υποκειμενική Λογική· 3. στη διδασκαλία της Ιδέας. Η πρώτη είναι το σύστημα των καθαρών εννοιών του όντος¹· η δεύτερη είναι το σύστημα των καθαρών εννοιών του Καθολικού· η τρίτη περιέχει την έννοια της επιστήμης².

1. des Seienden: των άμεσων όντων, όλων των υπάρχόντων πραγμάτων.

2. Η οντολογική Λογική πραγματεύεται το *Είναι*, την *Ουσία* και την ενεργό πραγματικότητα (Sein, Wesen und Wirklichkeit) με τις υποδιαίρεσεις τους. Στην *Επιστήμη της Λογικής* – «μεγάλη Λογική» – της Νυρεμβέργης η παρούσα διαίρεση έχει την εξής αντιστοίχιση: το *Είναι* αντιστοιχεί στη διδασκαλία περί του *Είναι* (βλ. *Η διδασκαλία περί του Είναι*, μτφρ. Δημ. Τζωρτζόπουλος, εκδ. Νόηση, Αθήνα 2013)· η *Ουσία* και η πραγματικότητα στη διδασκαλία περί της ουσίας (βλ. *Η διδασκαλία περί της ουσίας*, μτφρ. Δημ. Τζωρτζόπουλος, εκδ. Δωδώνη 1998). Η υποκειμενική Λογική πραγματεύεται την *έννοια*, την *κρίση* και το *συλλογισμό*, ενώ η διδασκαλία της *Ιδέας* την *Ιδέα της ζωής*, την *Ιδέα του γνωρίζειν* και την *απόλυτη Ιδέα* ή τη *Γνώση*. Αμφότερα τα εν λόγω τμήματα με τις υποδιαίρεσεις τους αντιστοιχούν στη διδασκαλία περί της έννοιας (βλ. *Η διδασκαλία περί της έννοιας*, μτφρ. Δημ. Τζωρτζόπουλος, εκδ. Παπαζήση 2005).

3. [ΛΟΓΙΚΗ]¹

(W8, σσ.172-179)

§81

Το διαλεκτικό στάδιο είναι η χαρακτηριστική διαδικασία, όπου αυτο-αναιρούνται τέτοιοι πεπερασμένοι προσδιορισμοί και μεταβαίνουν στους αντί-θετους αυτών.

1. Το Διαλεκτικό, όταν από τη διάνοια χρησιμοποιείται ξέχωρα για τον εαυτό του, ειδικά όπως το βλέπουμε να εφαρμόζεται σε επιστημονικές έννοιες [ή σε φιλοσοφικές θεωρίες], γίνεται *σκεπτικισμός*· περιέχει, ως αποτέλεσμα του διαλεκτικού στοιχείου, την απλή άρνηση. 2. Η διαλεκτική θεωρείται συνήθως ως μια εξωτερική τέχνη, που με την αυθαιρεσία της προκαλεί σύγχυση και μια απλή *επίφαση* αντιφάσεων σε καθορισμένες έννοιες, με αποτέλεσμα να μην είναι αυτοί οι προσδιορισμοί² το εντελώς άκυρο, αλλά η εν λόγω *επίφαση*, ενώ ό,τι συλλαμβάνει η διάνοια να είναι, υποτίθεται, το αληθινό. Πράγματι, η διαλεκτική δεν είναι συνήθως τίποτα περισσότερο από ένα υποκειμενικό σύστημα-τραμπάλα λογικισμών, που πηγαίνουν πέρα δώθε, όπου απουσιάζει η περιεκτική σκέψη³ και η [προκύπτουσα] γύμνια επικαλύπτεται από την οξύνοια που παράγει τέτοιους λογικισμούς. –Σύμφωνα όμως με την

1. Τα κείμενα που ακολουθούν είναι από τη λεγόμενη μικρή Λογική (από την *Εγκυκλοπαίδεια των φιλοσοφικών επιστημών*) και επεξηγούν την έννοια της διαλεκτικής και του διαλεκτικού στοιχείου.

2. Δηλαδή οι καθορισμένες έννοιες.

3. Gehalt: περιεκτική ουσία, πεμπουσία, συστατικό περιεχόμενο, ενδότερη σημασία. Σχετίζεται με τη διαλεκτική σύνοψη. Πρβλ. Ηράκλειτος: «συνάψιες ὅλα καὶ οὐχ ὅλα ... (απ.10)»· επίσης Πλάτων: «ὁ μὲν γὰρ συνοπτικὸς διαλεκτικός, ὁ δὲ μὴ οὖ» (Πολιτεία 537c7). Ο όρος Gehalt λοιπόν είναι συνώνυμος, αλλά όχι ταυτός με τον όρο Inhalt, που σημαίνει απλώς το περιεχόμενο.

χαρακτηριστική της προσδιοριστικότητας, η διαλεκτική είναι η αληθινή φύση, η ιδιάζουσα στους προσδιορισμούς της διάνοιας, των πραγμάτων και του πεπερασμένου εν όλω. Η ανασκόπηση¹ είναι κατ' αρχήν η διαδικασία υπέρβασης του μεμονωμένου προσδιορισμού και μια αναφορική σχέση προς τον ίδιο· έτσι αυτός έρχεται σε σχέση, ενώ κατά τα άλλα διατηρείται στην απομονωμένη του ισχύ. Η διαλεκτική απεναντίας είναι αυτή η εμμενής διαδικασία υπέρβασης, κατά την οποία ο μονόπλευρος και περιορισμένος χαρακτήρας των προσδιορισμών της διάνοιας εκτίθεται ως αυτό που είναι, δηλαδή ως η άρνησή τους. Καθετί το πεπερασμένο έγκειται στο να αυτοαναιρείται. Το Διαλεκτικό λοιπόν είναι η κινητήρια ψυχή της επιστημονικής προόδου και η αρχή, μέσω της οποίας και μόνο παρέχεται εμμενής συνάφεια και αναγκαιότητα στο περιεχόμενο της επιστήμης: να γιατί μόνο αυτή η συνάφεια καθόλου συνιστά την αληθινή, όχι εξωτερική ανύψωση πάνω από το πεπερασμένο.

Προσθήκη 1. Είναι εξαιρετικά σημαντικό να κατανοούμε σωστά και να (ανα)γνωρίζουμε τη φύση του Διαλεκτικού. Αυτό είναι εν γένει η αρχή κάθε κίνησης, κάθε ζωής και κάθε ενεργοποίησης μέσα στον πραγματικό κόσμο. Παρόμοια είναι επίσης η ψυχή κάθε αληθινά επιστημονικού γνωρίζειν. Στην καθημερινή μας συνείδηση, το να μη στεκόμαστε στους αφηρη-

1. Reflexion: ανάσχεψη, αναλογισμός, ανασκοπική επιστροφή. Η ανασκόπηση, στο επίπεδο της Φιλοσοφίας της διάνοιας (Verstandesphilosophie), επιτελεί μια ενεργειακή κίνηση μη-διαλεκτικής υφής: επιχειρεί να σκεφθεί ξανά και σε ένα ολοποιητικό βάθος, δηλαδή να ανασκεφθεί, τον προσδιορισμό με τον τρόπο μιας εξωτερικής συσχέτισης, εξωτερικής αντί-θεσης, όπου ο ένας συλλαμβάνεται σε σχέση με τον άλλο ως εντελώς μεμονωμένος και απομονωμένος, άρα ως περιορισμένος έξωθεν και όχι με βάση τη διαλεκτική συσχέτισή τους (Επιστήμη της Λογικής I, σ. 96).

μένους προσδιορισμούς της διάνοιας φαίνεται να είναι κάτι το εύλογο, σύμφωνα με τη παροιμιώδη ρήση: «ζήσε και άσε και τους άλλους να ζήσουν»¹, έτσι ώστε να ισχύει το ένα, εξίσου όμως και το άλλο. Αλλά μια εγγύτερη ματιά δείχνει ότι το πεπερασμένο δεν περιορίζεται μόνο απ' έξω, παρά αυτοαναιρείται δυνάμει της φύσης του και μεταβαίνει, δυνάμει του ίδιου του εαυτού του, στο αντίθετό του. Λέμε, για παράδειγμα, πως ο άνθρωπος είναι θνητός και τότε θεωρούμε το θνήσκειν ως κάτι, που έχει την αιτία του μόνο σε εξωτερικές περιστάσεις· με βάση αυτόν τον τρόπο θεώρησης, ο άνθρωπος έχει δυο ιδιαίτερες ιδιότητες: δηλαδή είναι ζωντανός και επίσης θνητός. Η αληθινή όμως κατανόηση είναι τούτη: η ζωή, ως τέτοια, φέρει μέσα της το σπέρμα του θανάτου και εν γένει το πεπερασμένο αντιφάσκει εσωτερικά με τον εαυτό του και για τούτο το λόγο αυτο-αναιρείται. – Δεν πρέπει λοιπόν να συγχέουμε τη διαλεκτική με την απλή σοφιστική, της οποίας η ουσία έγκειται στο να καθιστά έγκυρες μονομερείς και αφηρημένους προσδιορισμούς στην απομόνωσή τους, αναλόγως με το πώς μπορεί κάτι τέτοιο να εξυπηρετεί το εκάστοτε συμφέρον και την εκάστοτε επί μέρους κατάσταση του ατόμου. Έτσι, για παράδειγμα, η φροντίδα για την ύπαρξή μου και για να έχω τα προς το ζην, είναι ουσιώδες κίνητρο της πρακτικής συμπεριφοράς. Εάν όμως δίνω έμφαση αποκλειστικά σ' αυτή την φροντίδα, σ' αυτή την αρχή της ευημερίας μου και συνάγω το συμπέρασμα ότι δικαιούμαι να κλέβω ή να προδίδω την πατρίδα μου, τότε αυτό είναι σόφιστική. – Κατά τον ίδιο

1. leben und leben lassen: να είμαστε ανεκτικοί, να κάνουμε χώρο και για τους άλλους, να δείχνουμε κατανόηση. Ο Χέγκελ θέλει να δείξει, και δι' αυτού του τρόπου, πως η διαλεκτική είναι εγγενής σε σύμπαντα τον πραγματικό κόσμο, ακόμη κι αυτόν της καθημερινότητας, σε αντίθεση με τις αφηρημένες, δηλαδή κενές εσωτερικής συνάφειας, συλλήψεις της διάνοιας.

τρόπο, η υποκειμενική μου ελευθερία αποτελεί ζωτική αρχή της πρακτικής μου συμπεριφοράς, με το νόημα ότι έχω επίγνωση των πράξεών μου και εμφορούμαι από την πεποίθηση ότι πράττω σωστά. Εάν όμως επιχειρηματολογώ με βάση τούτη την αρχή μόνο, τότε ομοίως πέφτω στη σοφιστική, με συνέπεια να ανατρέπονται όλες οι θεμελιώδεις αρχές της ηθικής τάξης. – Η διαλεκτική διαφοροποιείται ουσιαστικά από μια τέτοια πρακτική, γιατί στοχεύει ακριβώς στο να θεωρεί τα πράγματα, [όπως είναι] καθ'αυτά και διεαυτά, έτσι ώστε η περατότητα των μονομερών προσδιορισμών της διάνοιας να έρχεται τότε στο φως. – Η διαλεκτική δεν είναι κάτι το νέο στη φιλοσοφία. Μεταξύ των αρχαίων, ο Πλάτων θεωρείται αυτός που επινόησε τη διαλεκτική¹ και μάλιστα δικαιωματικά, καθώς στην πλατωνική φιλοσοφία, για πρώτη φορά, εμφανίζεται η διαλεκτική υπό την ελεύθερα επιστημονική και, ως εκ τούτου, συγχρόνως αντικειμενική μορφή. Στον Σωκράτη, το διαλεκτικό στοιχείο, σε συμφωνία με τον γενικό χαρακτήρα του φιλοσοφείν του, εξακολουθεί να έχει μια κατά κύριο λόγο υποκειμενική μορφή, δηλαδή αυτή της ειρωνείας. Πρώτα έστρεφε τη διαλεκτική του ενάντια στη συνηθισμένη συνείδηση εν γένει και στη συνέχεια, πιο ειδικά, ενάντια στους σοφιστές. Στις συνομιλίες του συνήθιζε να προσποιείται πως ήθελε να οδηγηθεί σε μια πιο σαφή γνώση για το υπό συζήτηση θέμα: στη συνάφεια τούτη έθετε κάθε είδους ερωτήσεις και έτσι καθύθυνε τους συνομιλητές του στο αντί-θετο από εκείνο που σ' αυτούς αρχικά εμφανιζόταν ως το ορθό. Όταν, για παρά-

1. Ο Αριστοτέλης θεωρούσε τον Ζήνωνα ως τον πρώτο επινοητή της διαλεκτικής. Για τον Πλάτωνα αναφέρει σχετικά ο Διογένης ο Λαέρτιος. Ο Χέγκελ πιθανόν να στηρίχτηκε εδώ στη δεύτερη πηγή, ενώ ήξερε και την πηγή του Αριστοτέλη. Σε άλλο κείμενό του θεωρεί τον Ζήνωνα ως τον πρωτεργάτη της διαλεκτικής (W18, σ. 295).

δειγμα, οι Σοφιστές αυτο-αποκαλούνταν δάσκαλοι, ο Σωκράτης οδηγούσε, με μια σειρά από ερωτήματα, τον Σοφιστή Πρωταγόρα στο σημείο, να πρέπει να παραδεχτεί πως όλη η διαδικασία μάθησης είναι απλώς ανάμνηση¹. – Στη συνέχεια ο Πλάτων δείχνει στους αυστηρά επιστημονικούς Διαλόγους του, μέσα από τη διαλεκτική πραγμάτευση/διεργασία εν γένει, την περατότητα όλων των άκαμπτων προσδιορισμών της διάνοιας. Έτσι, για παράδειγμα, στον *Παρμενίδη*² συνάγει από το Ένα τα Πολλά και, παρά τούτο, δείχνει πως η φύση των πολλών έγκειται απλώς στο να προσδιορίζονται ως το Ένα. Με ένα τέτοιο σπουδαίο τρόπο πραγματεύτηκε ο Πλάτων τη διαλεκτική. – Στη νεότερη εποχή ήταν, κατά κύριο λόγο, ο Καντ που αναβίωσε και πάλι τη διαλεκτική και την αποκατέστησε εκ νέου στην τιμή της, μάλιστα δε, όπως είπαμε ήδη στην § 48, με την επεξεργασία των λεγόμενων αντινομιών του Λόγου. Στην περίπτωση αυτών των αντινομιών δεν πρόκειται διόλου για ένα απλό πηγαινέλα μεταξύ [αντί-θετων] λόγων ούτε για ένα απλώς υποκειμενικό ενεργείν, αλλά μάλλον για τούτο: καταδεικνύουν πως κάθε αφηρημένος προσδιορισμός της διάνοιας, όταν λαμβάνεται απλώς με τους δικούς του όρους, μεταστρέφεται άμεσα στο αντί-θετό του. Όσο κι αν η διάνοια μπορεί από συνήθεια να εναντιώνεται στη διαλεκτική, ωστόσο δεν πρέπει, σε καμιά περίπτωση, να θεωρηθεί πως η διαλεκτική υπάρχει απλώς για τη φιλοσοφική συνείδηση: απεναντίας, η διαλεκτική, που μας αφορά εδώ [εκείνο, για το οποίο πρόκειται εδώ], βρίσκεται ήδη και σε όλες τις άλλες μορφές

1. Προφανώς αυτή η παραδοχή απαντά στον Μένωνα του Πλάτωνα και αφορά τον δούλο, όπου ο Σωκράτης επαληθεύει τη διδασκαλία της ανάμνησης μέσα από κατάλληλες ερωτήσεις.

2. Ο Χέγκελ θεωρεί το έργο αυτό ως το αριστούργημα της πλατωνικής διαλεκτικής (*Φαινομενολογία του πνεύματος* I, σ. 195).

της συνείδησης, όπως και στην καθολική εμπειρία. Καθετί γύρω μας μπορεί να θεωρηθεί ως ένα παράδειγμα του Διαλεκτικού/της διαλεκτικής. Ξέρουμε πως καθετί το πεπερασμένο, αντί να είναι σταθερό και τελεσίδικο, είναι λιγότερο ή περισσότερο μεταβλητό και παροδικό· και τούτο δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά τη διαλεκτική του πεπερασμένου, δυνάμει της οποίας το τελευταίο, καθώς δυνάμει είναι το άλλο του ίδιου του εαυτού του, ωθείται/οδηγείται πέρα από αυτό που το ίδιο είναι άμεσα και μετατρέπεται στο αντί-θετό του. Εάν πρωτύτερα (§80) είπαμε πως η διάνοια πρέπει να θεωρείται ως εκείνο που περιέχεται στην παράσταση/ιδέα της καλοσύνης του θεού, τώρα πρέπει να παρατηρήσουμε για τη διαλεκτική, με το ίδιο (αντικειμενικό) νόημα, ότι η αρχή της αντιστοιχεί στην παράσταση/ιδέα της δύναμης του θεού. Λέμε ότι όλα τα πράγματα (τουτέστι καθετί το πεπερασμένο ως τέτοιο) υπόκεινται σε κρίση, και έτσι έχουμε την εποπτεία της διαλεκτικής ως της καθολικής, ακαταμάχητης δύναμης, προ της οποίας τίποτε δεν μπορεί να υφίσταται, όσο ασφαλές και σταθερό κι αν μπορεί να φαντάζει. Είναι αλήθεια πως με αυτόν τον προσδιορισμό ακόμα δεν εξαντλείται το βάθος της θείας ουσίας, η έννοια του θεού· σίγουρα όμως αποτελεί ένα ουσιώδες στοιχείο σε κάθε θρησκευτική συνείδηση. – Επί πλέον, η διαλεκτική παίζει επίσης καθοριστικό ρόλο σε όλους τους ιδιαίτερους/επί μέρους τομείς και σχηματισμούς του φυσικού και του πνευματικού κόσμου. Ας πάρουμε για παράδειγμα την κίνηση των ουρανίων σωμάτων. Ένας πλανήτης τώρα βρίσκεται σ' αυτό το σημείο· δυνάμει ωστόσο μπορεί να είναι [συγχρόνως] και σε ένα άλλο σημείο· το γεγονός ότι κινείται, τον κάνει να φέρει σε ύπαρξη το άλλως-Είναι του, την ετερότητά του. Παρόμοια, τα φυσικά στοιχεία αποδεικνύονται πως είναι διαλεκτικά· και η μετεωρολογική διαδικασία καθιστά φανερή τη διαλεκτική

τους. Η ίδια αρχή είναι που αποτελεί τη βάση όλων των άλλων φυσικών διαδικασιών/διεργασιών και δια της οποίας η φύση οδηγείται έξω και πέρα από τον ίδιο τον εαυτό της. Όσον αφορά την εμφάνιση της διαλεκτικής στον πνευματικό κόσμο και ακριβέστερα στην περιοχή του δικαίου και του κοινωνικά ηθικού, αρκεί μόνο να υπενθυμίσουμε πώς, με βάση την καθολική εμπειρία, το απώτατο στοιχείο μιας κατάστασης ή ενός ενεργείν τείνει να μεταστρέφεται στο αντί-θετό του· αυτή η διαλεκτική, ως εκ τούτου, βρίσκει την αναγνώρισή της πολλαπλώς σε παροιμίες. Έτσι λένε, για παράδειγμα, [στη σφαίρα του δικαίου]: *summum ius summa iniuria*, που σημαίνει ότι το αφηρημένο δίκαιο, εάν ωθείται στα άκρα, στο ακραίο του σημείο, μεταστρέφεται σε άδικο. Παρόμοια, στην πολιτική, είναι γνωστό πόσο επιρρεπή είναι τα άκρα της αναρχίας και του δεσποτισμού στο να γεννούν το ένα το άλλο. Στη σφαίρα του κοινωνικά ηθικού, σε ό,τι αφορά την ατομική του μορφή, βρίσκουμε τη συνείδηση της διαλεκτικής σε εκείνες τις καθολικά γνωστές παροιμίες: η περηφάνια έρχεται πριν από την πτώση, το πολύ περίσσιο χαλάει και το ίσιο κ.ο.κ. – Ακόμη και το αίσθημα¹, τόσο το σωματικό όσο και το πνευματικό, έχει τη διαλεκτική του. Είναι γνωστό πώς τα ακραία όρια του πόνου και της χαράς περνούν το ένα στο άλλο· η ξεχειλισμένη από χαρά καρδιά αναζητά ανακούφιση στα δάκρυα και η βαθύτατη λύπη ενίοτε τείνει να φανερώσει/δηλώσει την παρουσία της με χαμόγελο.

Προσθήκη 2. Ο σκεπτικισμός δεν θα πρέπει να θεωρείται απλώς ως μια διδασκαλία της αμφιβολίας· είναι μάλλον βέ-

1. Empfindung: αίσθηση.

βαιος για το αντικείμενό του¹, δηλαδή για τη μηδαμινότητα παντός πεπερασμένου. Όποιος απλώς αμφιβάλλει, εξακολουθεί να είναι προσκολλημένος στην ελπίδα ότι η αμφιβολία του μπορεί να βρει λύση και ότι η μια ή η άλλη από τις καθορισμένες απόψεις, μεταξύ των οποίων ταλαντεύεται, θα αποδειχθεί πως είναι κάτι το σταθερό και αληθινό. Ο κυρίως σκεπτικισμός, απεναντίας, είναι η πλήρης απόγνωση² για καθετί που η διάνοια θεωρεί σταθερό, ενώ η [εσωτερική] διάθεση, που προκύπτει απ' αυτή, είναι εκείνη της αταραξίας και της εσωτερικής γαλήνης. Τέτοιος είναι ο υψηλός, αρχαίος σκεπτικισμός, όπως τον βρίσκουμε να παρουσιάζεται στο Σέξτο τον Εμπειρικό και όπως αναπτύχθηκε στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο ως συμπλήρωμα των Δογματικών συστημάτων των Στωικών και των Επικουρείων. Αυτός ο υψηλός αρχαίος σκεπτικισμός δεν πρέπει να συγχέεται με εκείνο τον σύγχρονο σκεπτικισμό, που αναφέρθηκε προηγουμένως (§39) και ο οποίος εν μέρει προηγήθηκε της κριτικής φιλοσοφίας, εν μέρει όμως ξεπήδησε απ' αυτήν. Ο τελευταίος έγκειται απλώς στο να αρνείται την αλήθεια και βεβαιότητα του υπεραισθητού και να υποστηρίζει, απεναντίας, ότι πρέπει να εμμένουμε στο αισθητό και σε εκείνη την παροντική πραγματικότητα, που μας παρέχει η άμεση αίσθηση³.

Εάν άλλωστε ο σκεπτικισμός, ακόμη και σήμερα, θεωρείται συχνά ως ένας ακαταμάχητος εχθρός κάθε θετικής Γνώσης εν γένει και ως εκ τούτου και της φιλοσοφίας, στο μέτρο που η τελευταία ασχολείται με θετική γνώση, ως απάντηση σ' αυτό

1. Die Sache: το θέμα, με το οποίο ασχολείται.

2. Δηλαδή η πλήρης, χωρίς συζήτηση απόρριψη, άρνηση, των σταθερών της διάνοιας.

3. Κατά λέξη: «... και να χαρακτηρίζουμε, απεναντίας, το αισθητό και ότι είναι παρόν στην άμεση αίσθηση ως εκείνο, στο οποίο πρέπει να εμμένουμε».

πρέπει να σημειώσουμε ότι στην πράξη είναι μόνο το πεπερασμένο, αφηρημένο νοεόν της διάνοιας, που έχει κάθε λόγο να φοβάται τον σκεπτικισμό και δεν μπορεί να αντισταθεί σ' αυτόν· η φιλοσοφία, απεναντίας, περιέχει το σκεπτικιστικό στοιχείο ως ένα στάδιο μέσα της, δηλαδή ως το διαλεκτικό στάδιο. Η φιλοσοφία ωστόσο δεν στέκεται τότε στο απλώς αρνητικό αποτέλεσμα της διαλεκτικής, όπως συμβαίνει με τον σκεπτικισμό. Αυτός-εδώ παραγνωρίζει το αποτέλεσμά του¹, καθώς θεωρεί πως δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια απλή, δηλαδή αφηρημένη άρνηση. Όταν η διαλεκτική έχει το αρνητικό ως αποτέλεσμά της, τότε αυτό, ακριβώς ως αποτέλεσμα, είναι συγχρόνως το θετικό, διότι περιέχει ως ανηρημένο μέσα του εκείνο, από το οποίο προκύπτει, και δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς αυτό². Αυτό όμως είναι ο θεμελιώδης προσδιορισμός της

1. Δηλαδή δεν μπορεί να διακρίνει την πραγματική αξία, ήτοι την διαλεκτική αξία, που έχει το αποτέλεσμα του.

2. Η άρνηση, ως δομικό χαρακτηριστικό της εγελιανής διαλεκτικής, δεν έχει καμιά σχέση με τη συνηθισμένη άρνηση του κοινού νου. Απεναντίας είναι ένας λογικός προσδιορισμός, που στη διαλεκτική διεργασία του Λόγου συνιστά την προσδιορισμένη άρνηση (bestimmte Negation). Πρόκειται για την άρνηση ενός συγκεκριμένου προσδιορισμένου στοιχείου, αυτού δηλαδή που λειτουργεί ατελώς μέσα στην όλη κίνηση, και την αναγωγή περαιτέρω σε μια ανώτερη θετική βαθμίδα. Εξηγεί σχετικά ο Χέγκελ: «Το μοναδικό πράγμα, που χρειάζεται για να πετύχουμε την επιστημονική πρόοδο, ... είναι η γνώση της Λογικής πρότασης ότι το αρνητικό είναι εξίσου θετικό ή ότι εκείνο που αντιφάσκει με τον εαυτό του δεν διαλύεται στο τίποτα, στο αφηρημένο Μηδέν, αλλά ουσιαστικά μόνο στην άρνηση του μερικού [ή του ιδιαίτερου] περιεχομένου του· ή ότι μια τέτοια άρνηση δεν είναι οποιαδήποτε άρνηση παρά η άρνηση του προσδιορισμένου Πράγματος, που αυτοδιαλύεται· επομένως είναι προσδιορισμένη άρνηση· ότι ως εκ τούτου το αποτέλεσμα περιέχει κατ' ουσία εκείνο, από το οποίο προκύπτει το ίδιο, -κάτι που, για να ακριβολογούμε, είναι μια ταυτολογία, γιατί διαφορετικά το αποτέλεσμα θα

τρίτης μορφής του λογικού στοιχείου, ήτοι του Θεωρησιακού ή του Θετικά-Έλλογου στοιχείου.

§82

γ) Το Θεωρησιακό ή το Θετικά-Έλλογο συλλαμβάνει την ενότητα των προσδιορισμών στην αντί-θεσή τους, το Καταφατικό, που περιέχεται μέσα στη διάλυσή τους και μέσα στην κίνηση μετάβασής τους [σε κάτι άλλο].

1. Η διαλεκτική έχει ένα θετικό αποτέλεσμα, επειδή έχει ένα προσδιορισμένο περιεχόμενο ή επειδή το αποτέλεσμά της στ' αλήθεια δεν είναι το κενό, αφηρημένο Μηδέν, αλλά η άρνηση ορισμένων προσδιορισμών, που περιέχονται μέσα στο αποτέλεσμα, ακριβώς επειδή αυτό-εδώ δεν είναι ένα άμεσο Μηδέν, αλλά ένα αποτέλεσμα¹.

2. Όθεν, αυτό το Έλλογο², αν και είναι κάτι το νοούμενο και το αφηρημένο, συγχρόνως είναι συγκεκριμένο, γιατί δεν συνιστά μια απλή, μορφική ενότητα, αλλά ενότητα

ήταν κάτι το άμεσο, όχι αποτέλεσμα. Καθώς το αποτέλεσμα που προκύπτει, η άρνηση, είναι προσδιορισμένη άρνηση, έχει ένα περιεχόμενο. Η εν λόγω άρνηση είναι μια νέα έννοια, αλλά μια έννοια ανώτερη και πλουσιότερη απ' ό,τι η προηγούμενη· πλουσιότερη, επειδή αρνείται την προηγούμενη έννοια ή το αντί-θετό της· άρα περιέχει την προηγούμενη έννοια, αλλά και κάτι περισσότερο απ' αυτή, γιατί είναι η ενότητα του εαυτού της και του αντι-θέτου της» (Επιστήμη της Λογικής I, σσ. 91-92).

1. Το εν λόγω αποτέλεσμα είναι διαλεκτικά προσδιορισμένο, γι' αυτό και είναι θετικό: είναι συναγμένο μέσα από την προσδιορισμένη άρνηση ορισμένων προσδιορισμών, οι οποίοι έτσι δεν εξολοθρεύονται, αλλά διατηρούνται ανηρημένοι. Αυτό το διαλεκτικό χαρακτηριστικό [προσδιορισμένη άρνηση- ανηρημένη διατήρηση ή διαφύλαξη], προσδίδει στο αποτέλεσμα τον θετικό του χαρακτήρα, δηλαδή το καθιστά έλλογο.

2. Δηλαδή το έλλογο αποτέλεσμα.

διαφορετικών προσδιορισμών¹. Γι' αυτό το λόγο, η φιλοσοφία δεν έχει διόλου να κάνει εν γένει με απλές αφαιρέσεις ή μορφικά εννοήματα/διανοήματα, αλλά μόνο με συγκεκριμένα.

3. Η απλή Λογική της διάνοιας περιέχεται μέσα στη θεωρησιακή Λογική και μπορεί εύκολα να εξαχθεί από τούτη· τίποτε άλλο δεν χρειάζεται προς τούτο παρά να παραμεριστεί από εδώ το Διαλεκτικό και το Έλλογο· κατ' αυτό τον τρόπο, αυτή² γίνεται ό,τι είναι η συνηθισμένη Λογική, μια ιστοριογραφική καταγραφή³ ακατάστατα συλλεγμένων προσδιορισμών σκέψης, που στην περατότητά τους λογίζονται ως κάτι το άπειρο.

Προσθήκη. Από πλευράς περιεχομένου⁴, το Έλλογο απέχει πολύ από το να είναι αποκλειστικά ιδιοκτησία της φιλοσοφίας· γι' αυτό πρέπει μάλλον να πούμε ότι το ίδιο είναι παρόν για όλους/αφορά όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από το επίπεδο της μόρφωσης και της πνευματικής ανάπτυξης που μπορεί να διαθέτουν· με αυτή την έννοια, πολύ σωστά έχει χαρακτηριστεί ο άνθρωπος, από αρχαιοτάτων χρόνων, ως ένα έλλογον. Ο εμπειρικά καθολικός τρόπος, για να αποκτήσουμε μια Γνώση σχετικά με το Έλλογο, είναι κατ' αρχήν εκείνος της προκατάληψης και της προϋπόθεσης⁵· και ο χαρακτήρας

1. Πρόκειται για τη διαλεκτική ενότητα, που προκύπτει ως αποτέλεσμα της εσωτερικής διαφοροποίησης, σε αντίθεση με τη μορφική/φόρμαλιστική, που στερείται μια τέτοια εσωτερική διαφοροποίηση.

2. Αναφέρεται στη Λογική της διάνοιας.

3. Historie: περιγραφική συλλογή.

4. Δηλαδή, σε σχέση με το τι περιέχει το έλλογο και όχι με το πώς το περιέχει.

5. die des Vorurteils und der Voraussetzung: Vorurteil, με το νόημα της προ-χρίσης/προ-κατάληψης (Vor-urteil), δηλαδή μη αιτιολογημένης, απλώς τε-

του έλλογου, όπως εξηγήσαμε προηγουμένως (§ 45), έγκειται γενικώς στο να είναι κάτι το ανυπόθετο¹ και ως εκ τούτου κάτι που περιέχει την προσδιοριστικότητά του εντός του ίδιου του εαυτού του. Με τούτη την έννοια, ο άνθρωπος έχει Γνώση, πάνω απ' όλα, για το Έλλογο, στο βαθμό που έχει Γνώση για το θεό και μάλιστα ως τον απόλυτα αυτο-προσδιορισμένο². Παρόμοια επίσης και η Γνώση ενός πολίτη για την πατρίδα του και τους νόμους της είναι μια Γνώση του Έλλογου, στο μέτρο που αυτά τα πράγματα λογίζονται γι' αυτόν ως κάτι το ανυπόθετο και συγχρόνως το καθολικό, στο οποίο πρέπει να υποτάξει την ατομική του βούληση· και με την ίδια έννοια, ακόμη και η Γνώση και η Βούληση του παιδιού είναι ήδη έλλογη, εφόσον το ίδιο γνωρίζει και ενστερνίζεται τη βούληση των γονιών του.

Περαιτέρω λοιπόν το Θεωρησιακό (Spekulative) δεν είναι τίποτε άλλο από το Έλλογο (και μάλιστα το Θετικά-Έλλογο), στο βαθμό που είναι αντικείμενο της νόησης. Στην καθημερινή ζωή η έκφραση/ο όρος Spekulation³ χρησιμοποιείται συνήθως με μια πολύ ασαφή και συνάμα υποδεέστερη έννοια, όπως π.χ., όταν κάποιος μιλάει για υποθέσεις γάμου ή εμπορίου. Κατόπιν τούτων, με τον εν λόγω όρο καταλαβαίνουμε μόνο δυο τινά: πρώτον, ότι πρέπει να χωρήσει κανείς πέρα και πάνω από το άμεσα παρόν και δεύτερον, ότι εκείνο, που συνιστά το περιεχόμενο τέτοιων Spekulationen, αρχικά είναι απλώς κάτι υποκειμενικό, ωστόσο δεν θα πρέπει να παρα-

θιμένης/αποδεκτής πεποίθησης και ως εκ τούτου μιας θέσης, που εκφράζει αυτή την προκατάληψη ή εκτίθεται ως τέτοια προκατάληψη (Voraussetzung).

1. Unbedingtes: άνευ όρων.

2. Για τη διαλεκτική της γνώσης θεού και ανθρώπου και του αυτο-προσδιορισμού τους βλ. Χέγκελ: *Φιλοσοφία και Πολιτική*, σ. 81 και υποσημ. 3.

3. Κερδοσκοπία, υπόθεση, εικασία.

μείνει τέτοιο, αλλά να υλοποιηθεί ή να μετατοπιστεί σε αντικειμενικότητα.

Οι παρατηρήσεις που διατυπώθηκαν προηγουμένως για την Ιδέα, ισχύουν και γι' αυτή την κοινή χρήση της γλώσσας όσον αφορά τον όρο «υποθέσεις»/τις «υποθέσεις» (Spekulationen). Σ' αυτές τις παρατηρήσεις μπορεί ακόμη να προστεθεί περαιτέρω και η παρατήρηση ότι εκείνοι, που συγκαταλέγονται ήδη στους πιο μορφωμένους, συχνά μιλάνε επίσης, σχετικά με τον όρο Spekulation, ότι ρητά έχει τη σημασία ενός απλώς υποκειμενικού· λένε δηλαδή πως μια ορισμένη σύλληψη φυσικών ή πνευματικών καταστάσεων και σχέσεων μπορεί πράγματι να είναι πολύ ωραία και σωστή, εάν ληφθεί με έναν απλώς θεωρησιακό τρόπο¹, αλλά πως δεν συμφωνεί με την εμπειρία και πως κάτι τέτοιο δεν μπορεί στην πραγματικότητα να γίνει αποδεκτό. Σ' αυτές τις απόψεις πρέπει να αντιταχθεί ότι το Θεωρησιακό, σύμφωνα με την αληθινή του σημασία, δεν είναι ούτε προσωρινά ούτε οριστικά κάτι το απλώς υποκειμενικό· απεναντίας είναι σαφώς εκείνο, που περιέχει μέσα του, ως ανηρημένες, εκείνες τις αντιθέσεις, στις οποίες καθιλώνεται η διάνοια (συμπεριλαμβανομένης και εκείνης μεταξύ υποκειμενικού και αντικειμενικού), και ακριβώς γι' αυτό αποδεικνύεται πως είναι κάτι το συγκεκριμένο και μια ολότητα. Να γιατί μια μονόπλευρη πρόταση δεν μπορεί να εκφράσει ένα θεωρησιακό περιεχόμενο. Αν πούμε, για παράδειγμα, ότι το απόλυτο είναι η ενότητα του υποκειμενικού και του αντικειμενικού, αυτό είναι μεν σίγουρα σωστό, αλλά μονόπλευρο, εφόσον εδώ δεν εκφράζεται παρά η ενότητα και σε τούτη δίνεται η έμφαση, ενώ στην πραγματικότητα το υποκειμενικό και το αντικειμενικό δεν είναι μόνο ταυτά, αλλά και διαφοροποιημένα.

1. spekulativ: με τον τρόπο της υπόθεσης.

Ως προς τη σημασία του Θεωρησιακού, θα πρέπει ακόμη να αναφερθεί εδώ ότι με αυτό τον όρο καταλαμβάνει κανείς το ίδιο με ό,τι παλαιότερα χαρακτηριζόταν συνήθως ως [το] μυστικιστικό, ειδικά σε σχέση προς τη θρησκευτική συνείδηση και το περιεχόμενό της. Όταν σήμερα μιλάμε για το μυστικιστικό, αυτό θεωρείται, κατά κανόνα, ως συνώνυμο με το μυστηριακό και το ακατανόητο· και τότε, ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο και τη νοοτροπία¹ που ποικίλουν, ορισμένοι θεωρούν το εν λόγω μυστηριακό και ακατανόητο ως κάτι το αυθεντικό και αληθές, ενώ άλλοι ως κάτι που σχετίζεται με τη δεισιδαιμονία και την εξαπάτηση. Στη συνάφεια τούτη πρέπει να παρατηρήσουμε, πρώτα πρώτα, ότι το μυστικιστικό είναι αναμφίβολα κάτι το μυστηριώδες, αλλά μόνο για τη διάνοια, και μάλιστα για το λόγο απλώς ότι αυτή διέπεται από την αρχή της αφηρημένης ταυτότητας· απεναντίας, ως συνώνυμο με το Θεωρησιακό, το μυστικιστικό είναι η συγκεκριμένη ενότητα εκείνων των προσδιορισμών, που η διάνοια τους θεωρεί αληθείς μόνο στο διαχωρισμό τους και στην αντί-θεσή τους. Έτσι, εάν εκείνοι, που αναγνωρίζουν το μυστικιστικό ως το αληθές, λένε ότι αυτό είναι κάτι το απολύτως μυστηριώδες και το αφήνουν έτσι, τότε δηλώνουν από τη πλευρά τους απλώς ότι γι' αυτούς η νόηση έχει εξίσου τη σημασία μόνο μιας αφηρημένης διαδικασίας που θέτει την ταυτότητα και ότι, για να φτάσει κανείς στην αλήθεια, πρέπει να αποκηρύξει το νοείν ή, όπως επίσης συνηθίζουν να λένε, ότι πρέπει κανείς να αιχμαλωτίσει το Λόγο. Αλλά, όπως είδαμε, η αφηρημένη σκέψη της διάνοιας είναι τόσο λίγο κάτι το σταθερό και έσχατο, ώστε να αποδεικνύεται πιο πολύ ως μια διαρκής διαδικασία αναίρεσης του ίδιου του εαυτού της και μεταστροφής/μετατρο-

1. Sinnesweise: με τον τρόπο σκέψης.

πής της στο αντί-θετο, ενώ το Έλλογο, ως τέτοιο, έγκειται ακριβώς στο να περιέχει μέσα του τα αντί-θετα ως ιδεατά στάδια¹. Έτσι, παν το έλλογο μπορεί ταυτόχρονα να χαρακτηρίζεται ως μυστικιστικό· με τούτο ωστόσο δεν λέμε τίποτα περισσότερο από το εξής: το ίδιο χωρεί πέρα και πάνω από τη διάνοια και διόλου δεν πρέπει να θεωρείται γενικώς ως απρόσιτο για τη νόηση και ως ακατανόητο.

1. ideelle Momente: ως ιδεατά στοιχεία, τάσεις, ροπές ιδεατού χαρακτήρα. Το ιδεατό, στη θετική του φορά, δεν κατανοείται ως κάτι το υποστασιακό, σταθερό, ακίνητο αλλά ως το ευρισκόμενο σε γίγνεσθαι, ως αυτό που συλλαμβάνεται με τον τρόπο της υπό πραγμάτωση Ιδέας.

4. [Τι είναι η διαλεκτική]¹

(Vorlesungen 11, §§ 15,16)

ad §15

[1] Η διαλεκτική δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως κάτι, που θα μπορούσε να έχει την έδρα του σε μια εξωτερική ανασκόπηση· απεναντίας είναι η χαρακτηριστική εσωτερική φύση των πραγμάτων.

Για την κοινή αντίληψη, η διαλεκτική είναι μια τέχνη και μάλιστα μια εξωτερική, αυθαίρετη τέχνη. Σε προηγούμενες περιόδους τη θεωρούσαν ως ένα με τη σοφιστική, τη σύγχυση των εννοιών. – Διαφέρει όμως από τη σοφιστική κατά τούτο: η τελευταία ασχολείται απλώς με την παραγωγή μιας επίφασης της αλήθειας, ενώ η διαλεκτική με την ίδια την ουσία και όχι απλώς με την επίφαση.

Το Διαλεκτικό έγκειται στο ότι τίθεται η άρνηση, που περιέχει το περιορισμένο και το πεπερασμένο καθεαυτό. Το πεπερασμένο δείχνεται έτσι ως μια αναφορά σε άλλο ή ότι το άλλο

1. Το κείμενο που ακολουθεί είναι από τις παραδόσεις του Χέγκελ για τη Λογική και τη Μεταφυσική κατά την καθηγεσία του στο πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης (1817). Λογίζονται ουσιαστικά ως μια μορφή επεξεργασίας, σχολιασμού, με την ευρεία έννοια, των αντίστοιχων παραγράφων της *Επιστήμης της Λογικής* από την *Εγκυκλοπαίδεια των φιλοσοφικών επιστημών του 1817*. Από τις μεταφραζόμενες εδώ §§15 και 16, η μεν πρώτη ασχολείται αναλυτικά με τη διαλεκτική, ενώ η δεύτερη είναι μια εκτεταμένη πραγμάτευση του Θεωρησιακού. Το Διαλεκτικό και το Θεωρησιακό (das Dialektische und das Spekulative) ερμηνεύονται από τον Χέγκελ κατά το πνεύμα του κύκλου των κύκλων της Ιδέας: το πρώτο ολοκληρώνει τον κύκλο της διαλεκτικής ανάιρεσης της αφηρημένης διάνοιας, του Διανοητικού (des Verständigen), για να αναιρεθεί, με τη σειρά του, διαλεκτικά στον κύκλο του Θεωρησιακού. Το τελευταίο είναι το Όλο, το Ολοκληρωμένο

του ίδιου του εαυτού του βρίσκεται εντός του, δια του οποίου άλλου αυτο-αναιρείται. Το Διαλεκτικό είναι έλλογο, επειδή παρουσιάζει την ολότητα, ωστόσο μόνο με τη μορφή της αρνητικής αναφοράς.

Το διαλεκτικό στοιχείο έγκειται στο ότι το ον αρπάζεται από την ηρεμία του, το αρνητικό αποχωρίζεται από το θετικό.

2. Το Διαλεκτικό είναι εν γένει το στοιχείο της διαμεσολάβησης¹ [που λαμβάνει χώρα] στο γνωρίζειν και στο καθετί. Καθετί το έλλογο –επειδή είναι συγκεκριμένο– περιέχει εντός του τη διαμεσολάβηση· η άμεση Γνώση είναι η συνείδηση και η εποπτεία, η κατ' αίσθηση αντιληπτική δραστηριότητα εν γένει και περαιτέρω η αφηρημένη νόηση και η διάνοια που ακολουθεί τη δική της γνώμη, στο βαθμό που απουσιάζει απ' αυτή² η συνείδηση της δικής της χαρακτηριστικής αφαίρεσης,

1. Vermittlung: η διαμεσολάβηση δεν πρέπει να κατανοείται ως κάτι το εξωτερικά ενδιάμεσο, αλλά ως ο μεσαίος όρος, που ανάγει τη ρίζα του στην εγγειανή θεωρία του Λογικού συλλογίζεσθαι. Ως τέτοιος όρος συνιστά, για τον διαλεκτικό Λόγο, συλλογιστική ενότητα, σύναψη, συναγωγή: συνάπτει συλλογιστικά τους δυο ακραίους όρους του συλλογισμού, τις πλευρές της σχέσης. Ο μεσαίος όρος (terminus medius), ως εκ τούτου, είναι η συλλογιστική ενότητα των εν λόγω ακραίων όρων. Αναφέρει σχετικά ο Χέγκελ: «Στην κρίση αλληλοσχετίζονται άμεσα δυο πτυχές/τροπές της έννοιας· ο συλλογισμός περιέχει τη διαμεσολάβησή τους ή το θεμέλιό τους. Εδώ μέσα συνάπτονται συλλογιστικά δυο προσδιορισμοί μέσω ενός τρίτου, που είναι η ενότητά τους» (W4, σ. 137 § [65]). Και συνεχίζει (§ [66]): «Αμφότεροι οι συλλογιστικά συναφθέντες προσδιορισμοί είναι οι ακραίοι όροι (termini extremi)· ο συνδετικός τους προσδιοτισμός είναι ο μεσαίος όρος τους (terminus medius)». Και έτι περαιτέρω (ό.π., σ. 138, § 71): «Η σχέση των δυο ακραίων όρων μεταξύ τους είναι διαμεσολαβημένη και ονομάζεται συμπεράσμα (conclusion)».

2. Αναφέρεται στη διάνοια.

δηλαδή στο βαθμό που η ίδια κάνει αφαίρεση από την δραστηριότητα που ιδιάζει στη διαμεσολάβησή της¹.

Φτάνουμε να συνειδητοποιήσουμε το άπειρο μόνο μέσα από την πράξη αναίρεσης του πεπερασμένου.

3. Στην επιστήμη², το Διαλεκτικό βρίσκεται στην προσδιορισμένη του ουσία με τη μορφή της αυτοπροσδιοριστικής, μετακίνησης³ της έννοιας· μέσα στο καθετί είναι η κινητήρια και ζωντανή ψυχή, νοούμενη τούτη είτε ως εξωτερική διαδικασία, είτε ως παρόρμηση, ανάγκη και ιδιαίτερη δραστηριότητα. Στη σφαίρα του ρεαλιστικά υπαρκτού παρουσιάζεται, για παράδειγμα, ως ο χρόνος, ως η κίνηση, ως η διαδικασία και η ζωντανή υποκειμενικότητα· στο πνεύμα, απεναντίας, είναι το ίδιο το Εγώ το Διαλεκτικό, που εξωτερικεύεται ως αυτοπροσδιορισμός, πόνος, ορμή, δραστηριότητα/ενέργεια κ.ο.κ. Κάθε ζωντανό ον βασίζεται στο να θέτει εντός εαυτού μια εσωτερική αντίφαση και να την αναιρεί. Το Διαλεκτικό είναι εν γένει η απόλυτη δύναμη/ισχύς στη δραστηριότητά της.

Η διαλεκτική κάνει αισθητή την παρουσία της όχι μόνο σε κάθε συνείδηση και σκέψη, αλλά και σε όλα τα όντα του κόσμου· π.χ. το πράσινο φύλλο αποχρωματίζεται. Είδη όλων των ζώων και όλων των φυτών μεταλλάσσονται/αλλοιώνονται και αφανίζονται. Το σπέρμα του θανάτου και της μεταβολής των πραγμάτων, αυτό είναι το διαλεκτικό τους στοιχείο. Το απλώς νεκρό θα ήταν το μη-διαλεκτικό στοιχείο, το καθαρά Διανοη-

1. Με άλλα λόγια: στο μέτρο που η διάνοια δεν ενεργεί με βάση τη διαλεκτική αρχή της διαμεσολάβησης κινείται στο επίπεδο της άμεσης Γνώσης, δηλαδή στο αφηρημένο επίπεδο της χωριστικής δράσης της και όχι στη συγκεκριμένη σφαίρα του έλλογου.

2. Δηλαδή στη φιλοσοφική επιστήμη, όπως ονομάζει ο Χέγκελ τη δική του συστηματική φιλοσοφία.

3. Με το νόημα της μεταστοχαστικής κίνησης [Fortbewegung].

τικό. – Η μηχανική αλλαγή είναι μια αλλαγή που εξαρτάται από κάτι εξωτερικό. Το ον, που πρόκειται να αλλάξει, πρέπει να είναι ικανό γι' αυτό¹. Εκείνο έπειτα, που προκαλεί τη μεταβολή είναι κάτι το εξωτερικό· επομένως οι αλλαγές της φύσης είναι μια απλώς εξωτερική διαλεκτική. Απλές αλλαγές, που προέρχονται από το αυτοκαθοριζόμενο και αυτοκινούμενο ον, συνιστούν, με τη σειρά τους, μια εσωτερική διαλεκτική. Ο Λόγος πρέπει να επιτυγχάνει την πλήρωσή του, να αυτοπροσδιορίζεται, να μην είναι απλώς κάτι το νεκρό μέσα μου· πρέπει να απορροφήσει το εξωτερικό και να του δώσει ζωή μέσα του· να ποιο² είναι τότε το διαλεκτικό του στοιχείο.

Ο χρόνος είναι μια καθαρή αρνητικότητα *in abstracto* [=αφηρημένα]· είναι μια καθαρή αφαίρεση.

Η διαλεκτική είναι λοιπόν κίνηση· *in concreto* [=συγκεκριμένα] είναι μια διαδικασία/διεργασία, π.χ. στη χημεία. Η επιδίωξή της είναι να εκμηδενίσει την άμεση ύπαρξη ή το παροντικό στοιχείο και να μεταβεί σε ένα άλλο· στη χημεία π.χ. παύει να υπάρχει ο παροντικός χαρακτήρας των σωμάτων, η τωρινή τους μορφή εκμηδενίζεται και μεταβαίνει σε μια άλλη, ενώ η ζωή συνεχίζει να υπάρχει σταθερά: δεν παραμένει σε κατάσταση ηρεμίας, αλλά είναι πάντα σε κίνηση. Το ζωντανό ον θέτει στον ίδιο τον εαυτό του ανάγκες.

Κάθε κίνηση ξεκινά από έναν πόνο, δηλαδή από μια ανάγκη· όσο μεγαλύτερος είναι, τόσο μεγαλύτερη είναι και η δραστηριότητα.

Το διαλεκτικό στοιχείο είναι ο παλμός της ζωής εν γένει. Συμπεριφέρεται απέναντι στη διάνοια όπως η ασυνέπεια προς τη συνέπεια. Η διάνοια είναι περιορισμένη και στενοκέφαλη.

1. Πρέπει να είναι σε θέση ν' αλλάξει.

2. Δηλαδή το να ζωντανέψει μέσα του το νεκρό.

Το διαλεκτικό στοιχείο χωρεί πέρα και πάνω από κάθε φραγμό και ως εκ τούτου εμφανίζεται, σε γενικές γραμμές, ως μια ασυνέπεια¹. Για παράδειγμα, το δέντρο στην αρχή δεν έχει φύλλα και άνθη, φαίνεται νεκρό, στη συνέχεια αρχίζει να βγάζει φύλλα, άνθη, κλαδιά κ.λπ., ενώ κι αυτά, με τη σειρά τους, αλλάζουν, τα φύλλα και τα άνθη αποχρωματίζονται, μαραίνονται και αντικαθίστανται από καρπούς και σπόρους. Έτσι, αυτή η μεταβολή, η διαλεκτική χωρεί πέρα και πάνω από το όριο, γίνεται ασυνέπεια.

Το δίκαιο² είναι στενόμυαλο/περιορισμένο, γιατί κλείνεται σε φραγμούς από τη διάνοια. Η χάρη, η αθώωση κ.λπ. είναι κάτι πάνω από τους φραγμούς του δικαίου/νόμου· το δίκαιο/ο νόμος παύει εδώ να υπάρχει ως περιορισμός και συμβαίνει ασυνέπεια· αυτό είναι μια εξωτερίκευση του διαλεκτικού στοιχείου.

Σε ολόκληρο το σύμπαν αυτοπαρουσιάζεται το πνεύμα του κόσμου/το παγκόσμιο πνεύμα· εδώ είναι παντού έκδηλη η επικράτηση του διαλεκτικού στοιχείου, όπως μέσα στην ιστορία, όπου όλες οι μορφές αλλάζουν και μεταβάλλονται. Το παγκόσμιο πνεύμα είναι υψωμένο πάνω από όλους τους φραγμούς, ως εκ τούτου εντελώς διαλεκτικό.

1. Σχετικά με το διαλεκτικό στοιχείο γράφει σε άλλο κείμενό του ο Χέγκελ: «Το διαλεκτικό στοιχείο των προσδιορισμών μπορεί να παρασταθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε από μια οντολογική πρόταση, η οποία για τα όντα δηλώνει μια κατηγορία της διάνοιας, να μπορεί εξίσου επίσης να αποδεικνύεται το αντίθετο από αυτό που η εν λόγω πρόταση είναι» (W4, σ. 91). Αποτιμάται έτσι ως «ασυνεπές», διότι δεν αφήνει τα όντα στη μονομερή/στατική θεώρηση της διάνοιας παρά τα εκθέτει σε καθολική και όχι λιγότερο αντιφατική κίνηση, αλλαγή, δραστηριότητα. Ότι επομένως μοιάζει για ολοκληρωμένο, συνεπές, αποδεικνύεται πραγματικά ασυνεπές. Αυτό το ασυνεπές καλείται εν τέλει να αναίρεσει ο ίδιος ο «ασυνεπής», για τη διάνοια, διαλεκτικός Λόγος.

2. Das Recht: ο νόμος.

Όθεν, το διαλεκτικό στοιχείο δεν είναι μια απλή λογομαχία¹, δεν στηρίζεται απλώς σε επίφαση κι απάτη· απεναντίας η ουσία του έγκειται στο να αρνείται το περιορισμένο και να καταστρέφει τον φραγμό, για να δημιουργήσει νέους φραγμούς.

Το διαλεκτικό στοιχείο, όταν το εννοούμε ως αρνητικό, εμφανίζεται ως μια απλή καταστροφική, τρομερή δύναμη²· αλλά όταν το θεωρούμε ως θετικό, αυτή η δύναμη είναι το ίδιο το Έλλογο.

Ο σκεπτικισμός συνάπτεται με το διαλεκτικό στοιχείο.

4. Ο σκεπτικισμός είναι η αφηρημένη επιστημονική διαλεκτική, που έχει ως αποτέλεσμα σε όλα μόνο το κενό μηδέν. Ωστόσο δεν είναι απλώς μια διαδικασία αμφιβολίας για την αλήθεια κάποιου πράγματος, με τη σκέψη και την απαίτηση να λάβει ένα τέλος, να λυθεί η αμφιβολία, αλλά κυρίως η απόγνωση, δηλαδή η σιγουριά ότι είναι σε θέση να αντιμετωπίσει όλους τους προσδιορισμούς, που πρόκειται να είναι σταθεροί. Τέτοιος είναι κατ' εξοχήν ο αρχαίος σκεπτικισμός που

1. Και ο Πλάτων επιχείρησε να ορίσει τη διαλεκτική εντελώς διαφορετικά από τη σοφιστική λογομαχία.

2. Στη Φαινομενολογία του πνεύματος, η διαλεκτική κατονομάζεται πραγματικά ως η αρνητική δύναμη που σκορπά το θάνατο, αλλά έναν θάνατο «που μεταστρέφει το αρνητικό σε Είναι» (Φαινομενολογία του πνεύματος I, σ. 154). Και εδώ και εκεί, η διαλεκτική είναι «καταστροφική» δύναμη, με το νόημα ότι θέτει την αρνητική σχέση, όπου περιέχεται το πεπερασμένο, περιορισμένο. Για τον κοινό νου, για την αφηρημένη διάνοια του διαχωρισμού χωρίς την προοπτική της ενότητας, αυτό το θέτει λογίζεται ότι καταστρέφει, εκμηδενίζει το πεπερασμένο, που στέκεται στη θέση του ακίνητο. Για τον Λόγο (Vernunft) όμως αυτό το θέτει αρνείται μεν το παγιωμένο πεπερασμένο, τον καθεαυτόν περιορισμένο χαρακτήρα του, αλλά δεν παύει συγχρόνως, ως τέτοια αρνητική δραστηριότητα, να είναι και μια αναφορά σε ένα άλλο, στο άλλο του· και τούτο με τέτοιο τρόπο, ώστε καθετί το υπό όρους προσδιορισμένο, όπως π.χ. το πεπερασμένο, να περιέχει εντός του το άλλως-Είναι του, δηλαδή το αρνητικό να μεταστρέφεται σε Είναι, σε Θετικό.

τον χαρακτηρίζει η ακόλουθη πρόθεση: για τη συνείδηση η ακλόνητη καθαρή βεβαιότητα του ίδιου του εαυτού της να προκύπτει από το ταρακούνημα κάθε προσδιορισμένου/καθορισμένου και πεπερασμένου όντος. Ο νεώτερος σκεπτικισμός, απεναντίας, είναι μια τέτοια απόγνωση με την πρόθεση της ματαιοδοξίας, δηλαδή να εκμηδενίσει την επιστημονική διεργασία γνώσης του θείου και του αληθούς· να περιορίσει την αλήθεια στα γεγονότα της εμπειρικής συνείδησης, τουτέστιν στη σφαίρα μιας πεπερασμένης και συμπτωματικής Γνώσης¹.

Ο σκεπτικισμός δεν έχει άλλο αποτέλεσμα από το κενό Μηδέν². Ο αρχαίος σκεπτικισμός επιτέθηκε/εναντιώθηκε σε ό,τι βρίσκεται άμεσα μπροστά μου· δηλαδή αρνείται πως το μέλι είναι γλυκό, η πέτρα σκληρή, η φωτιά ζεστή κ.ο.κ. Λένε: «δεν μπορείς να πεις: «αυτό είναι», αλλά μόνο: «αυτό φαίνεται»· το αποτέλεσμά του λοιπόν είναι το Μηδέν. Ο σκεπτικισμός ωστόσο δεν είναι μια απλή διαδικασία αμφιβολίας, αλλά και μια διεργασία απελπισίας. Στην περίπτωση του αμφιβάλλειν εξακολουθεί να είναι παρούσα η ελπίδα ή η προσδοκία πως η αμφιβολία ακόμη μπορεί ίσως να βρει λύση/να αντιμετωπιστεί. – Εάν το υποκείμενο χάσει κι αυτή την ελπίδα και προσδοκία, το αποτέλεσμα τότε είναι μια απόγνωση.

Ο αρχαίος σκεπτικισμός γεννήθηκε από μια ανυποχώρητη προσήλωση στην άποψη ότι για την εμπειρική συνείδηση δεν υπάρχει αλήθεια³.

Ο νεώτερος σκεπτικισμός, αντιθέτως, δέχεται ως αλήθεια

1. Εννοεί Χιουμ κ.λπ.

2. Κατ' αυτή την έννοια, ο σκεπτικισμός λογίζεται για τον Χέγκελ μόνο ως αρνητική διαλεκτική: δηλαδή ως ανάλυση του παγιωμένου, σταθερού, χωρίς να προχωρήσει στην κατάφαση του θεωρητικού ή έλλογου στοιχείου.

3. Προφανώς αναφέρεται στην αρχαία Πυρρωνική σκέψη.

το αισθητηριακά αντιληπτό και αρνείται κάθε γνώση και αλήθεια του Πνευματικού και του Θείου, που υψώνεται πάνω από την αισθητότητα/αισθητηριακή πραγματικότητα (Sinnlichkeit). Αυτός ο σκεπτικισμός προέκυψε εν μέρει από την καντιανή φιλοσοφία.

Ο σκεπτικισμός είναι το λογικό στάδιο του Διαλεκτικού.

5. Ο σκεπτικισμός είναι πράγματι αντί-θετος προς μια δογματική φιλοσοφία, όχι όμως και προς μια θεωρησιακή φιλοσοφία, της οποίας αποτελεί, απεναντίας, εμμενές στοιχείο/ροπή. Αλλά γι' αυτόν ακριβώς το λόγο βρίσκεται στη μορφή της ο σκεπτικισμός· διότι αυτή συλλαμβάνει το διαλεκτικό αποτέλεσμα στην προσδιορισμένη του αλήθεια. Ο σκεπτικισμός έχει την προκατάληψη για τον εαυτό του ότι είναι ανυπέρβλητος. Είναι ανυπέρβλητος ενάντια στο δογματισμό και επομένως ενάντια στην παλαιά μεταφυσική.

ad §16

1. Το Θεωρησιακό είναι το θετικά Έλλογο εν γένει, στο βαθμό που νοείται στις προσδιορισμένες του διαφορές. Κάθε έννοια ως έννοια είναι θεωρησιακή· δεν υπάρχουν απλές έννοιες ως τέτοιες. Το θεωρησιακό περιεχόμενο βρίσκεται στην παράσταση¹ κάθε συνείδησης. Π.χ. ο θεός είναι το πιο θεωρησιακό περιεχόμενο, και μάλιστα με την ακαθόριστη, αλλά ρητή σημασία ότι πρέπει να είναι αυτό, γιατί περιέχει εντός του τα πάντα μαζί και τη λύση όλων των αντιφάσεων.

Η θετική Λογικότητα εδώ αντι-τίθεται στο διαλεκτικό στοιχείο, ενώ το αρνητικό στοιχείο περιέχεται επίσης εδώ

1. Vorstellung: παραστασιακή σκέψη. Αυτή είναι μια αμέσως χαμηλότερη βαθμίδα από τη φιλοσοφική ή κατανοητική σκέψη. Για τη διαφορά βλ. W8, §20.

μέσα¹. Θετικά έλλογο είναι το θετικό στοιχείο στην απόλυτη μορφή του². Χωρίς τη διάνοια δεν μπορούμε να έχουμε Λόγο³. Η αναίρεση της διάνοιας δεν συνεπάγεται ακατανοησία.

Θεωρησιακό σκέπτεσθαι σημαίνει κατανοητικό σκέπτεσθαι⁴. Η θεωρησιακή σκέψη δεν απευθύνεται απλώς σε παραστάσεις, αλλά στην ουσία και την έννοια. – Ο θεός είναι η πιο θεωρησιακή έννοια, όπου κάθε πολλαπλότητα, κάθε αντίφαση αποτελούν μια ενότητα. Σε τούτη την ταυτότητα κάθε αντιθετικό διαλύεται. Η λύση της αντίφασης είναι υπόθεση της ενότητας, αλλά όχι in abstracto. Η αντίφαση δεν λύνεται, επειδή κάτι σ' αυτήν υπόκειται σε άρνηση. Όταν χωνεύονται τα φαγητά, η πείνα επανέρχεται, και η αντίφαση δεν αίρεται ανάμεσα σ' αυτόν που αφομοιώνει και σε εκείνο που αφομοιώνεται. – Το να θεωρούμε κάτι με θεωρησιακό τρόπο σημαίνει, να το συλλαμβάνουμε στην αλήθεια του.

Η δικαιοσύνη είναι η απόλυτη δύναμη/εξουσία πάνω στο πεπερασμένο. Η καλοσύνη είναι η ύπαρξη του απόλυτου μέσα στο πεπερασμένο.

[2.] Στην παράσταση πάντως η πολλαπλότητα ενός τέτοιου περιεχομένου λαμβάνεται είτε ως ένα απλώς εκτός-αλλήλων, ως ένα παράπλευρα-αλλήλων και μετ-άλληλα⁵ σε ένα υπό-

1. Το αρνητικό περιέχεται μέσα στη θετική Λογικότητα ως ανηρημένο.

2. Απόλυτη μορφή με την έννοια ότι οποιαδήποτε εσωτερική αντίφαση και άρνηση είναι ήδη ανηρημένη εδώ μέσα και υφίσταται μόνο ως ανηρημένη-διατηρημένη.

3. Πρόκειται για τη διαλεκτική διάνοιας και Λόγου, κατά την οποία [διαλεκτική] η χωριστική σύλληψη των πραγμάτων από τη διάνοια αποτελεί το πρώτο στάδιο για την ενοποιητική σύλληψή τους από το Λόγο, δηλαδή για την εννοιολογική/κατανοητική σκέψη, όπου είναι ανηρημένη η διάνοια ως χωριστικός τρόπος σκέψης.

4. Spekulieren heißt begreifen.

5. Außereinander, als ein Neben- und Nacheinander.

στρωμα ή, στο βαθμό που η διάνοια συλλαμβάνει το προσδιορισμένο αντι-κείμενο, το αφήνει να διαλύεται/αποσυντίθεται. Τα αντί-θετα, από την πλευρά τους, οφείλουν αφενός να είναι μόνο διαφορετικές πλευρές στο Πράγμα, η αντίφαση εν γένει αφετέρου να ανήκει/εμπίπτει όχι στο Πράγμα, αλλά στην εξωτερική ανασκόπηση, στη νόηση, όπου γι' αυτό ακριβώς υπάρχει. Από την άλλη πλευρά όμως η αντίφαση μπορεί επίσης, εξίσου καλά, να μην είναι αντικείμενο της νόησης· αυτό εκλαμβάνεται ως ένα γεγονός, δεδομένου ότι σε τούτο τον ίδιο τον ισχυρισμό υπάρχει το αντί-θετο γεγονός και η αντίφαση υπάρχει εδώ μέσα ως μια απλή σκέψη.

Το υποκείμενο είναι ο φορέας των γνωρισμάτων του: η αντίφαση είναι αντικείμενο σκέψης.

3. Το πεπερασμένο είναι εν γένει αυτό, που δεν μπορεί να αντέξει την αντίφαση, αλλά οδηγείται στο βάραθρο, γιατί το αντί-θετό του άγεται στο ίδιο, ενώ το ζωντανό, το Εγώ, το πνεύμα, ο θεός, ως υποκειμενικότητα, είναι η άπειρη δύναμη, που έγκειται στο να διατηρεί τον εαυτό της μέσα στο αντιφατικό και να υπάρχει ως η ταυτότητα του ίδιου. Ετούτη η ταυτότητα δεν είναι η αφηρημένη τοιαύτη και η αντίφαση δεν είναι διόλου ένα ήρεμο, θετικό υφίστασθαι, αλλά η απόλυτη ανησυχία, η αλλαγή και η δραστηριότητα, που ανήκει στο υποκείμενο και στην οποία όμως ετούτο δεν αλλάζει αλλά παραμένει ταυτό με τον εαυτό του. Η ταυτότητα, την οποία η διάνοια θεωρεί ως ακατανόητη, δεν είναι παρά η έννοια. Απεναντίας το εννοιολογικό στοιχείο για τη διάνοια είναι αυτό που στερείται την έννοια, δηλαδή η μονομερής αφαίρεση.

Ένας δυνατός άνθρωπος μπορεί να αντιμετωπίσει με καρτερικότητα την ατυχία, την τύχη κ.λπ., ενώ ο αδύναμος λυγίζει. Ο σοφός δεν μπορεί να αποπροσανατολισθεί κ.λπ.

Ο σίδηρος σκουριάζει στον αέρα· δεν μπορεί να υπομείνει

την αντίφαση. Ο οργανισμός μπορεί να υπομείνει το φυτό, τους καρπούς κ.λπ., την τροφή· είναι σε θέση να υπομείνει την αντίφαση, να κυριαρχήσει πάνω σ' αυτή· εάν ετούτη είναι μεγάλη, δεν μπορεί να την υποφέρει, καταστρέφεται, φτάνει σε ένα τέλος, διατηρείται ως κάτι το πεπερασμένο.

Η ζωή υπομένει και έτσι αποδεικνύεται στ' αλήθεια πως είναι άπειρη. Το ζωντανό στοιχείο διατηρείται και δημιουργείται ξανά και ξανά, δεν μπορεί ως ζωντανό να καταστραφεί· το πολύ να αλλάζει μόνο τη μορφή, με την οποία εμφανίζεται.

Το Εγώ μπορεί να δεχθεί μέσα του κάτι το ξενικό, π.χ. μπορώ να φανταστώ κατ' αίσθηση αντι-κείμενα, όπως σπíti, δέντρο κ.λπ. και να δεχθώ τούτη την αντίφαση μέσα μου.

Ο θεός είναι η απόλυτη δύναμη και γι' αυτό το λόγο επίσης ο ύψιστος διχασμός. Το φυτό συνιστά ακόμη μια αδύναμη ζωή· μπορεί να τραφεί μόνο με μαλακές, αδύνατες, ελαιώδεις ουσίες. Το ζώο είναι πιο δυνατό – προσλαμβάνει μέσα του άλλες φυτικές και ζωικές ουσίες.

Το Εγώ, το πνεύμα είναι ακόμα πιο ισχυρό/δυνατό. Η σκέψη εισδύει στην οργανική και ανόργανη φύση και προσλαμβάνει μέσα της την αντίφαση, ενοποιεί τα πάντα με τον εαυτό της. Ο ίδιος ο θεός, ότι το πιο ισχυρό ον, γίνεται από τη σκέψη αντι-κείμενό της.

Η αντίφαση είναι η ανησυχία¹. Δεν μπορεί να παρασταθεί ως Είναι. Το υποκείμενο δεν αποτραβιέται στην ησυχία του, έτσι όπως συνήθως το φανταζόμαστε· είναι αυτό τούτο το Ενεργό.

1. Η διαλεκτική αντίφαση δεν είναι ένα στατικό υφίστασθαι, αλλά κίνηση, δραστηριότητα, ενέργεια, αλλαγή: δεν ησυχάζει με τίποτα και σε τίποτα· με αυτό το νόημα είναι ανήσυχη, δηλαδή κινητήρια δύναμη του εαυτού της ως αντίφασης και αναίρεσής του ως της αντίφασης. Αναλυτικά για την αντίφαση βλ. *Επιστήμη της Λογικής II*, σσ. 138 κ.εξ.

Η εγγύτερη μετάβαση από το Διαλεκτικό στο Θεωρησιακό ή στο θετικά Έλλογο είναι η ακόλουθη: το Διανοητικό¹.

A. μέσω της προσδιοριστικότητάς του έχει μέσα του το όριο και την άρνηση του ίδιου του εαυτού του· έτσι είναι διαλεκτικό· ωστόσο

B. το Διαλεκτικό, συνακόλουθα, είναι η αναφορική σχέση της άρνησης προς το πρώτο θετικό. Άρα, ετούτη η σχέση είναι η ολότητα και το αληθές. Μέσα σε τούτη τη σχέση όμως τόσο το ένα όσο και το άλλο είναι ανηρημένα στον ίδιο βαθμό που περιέχονται εδώ μέσα. Αυτός είναι και ο λόγος που το απόλυτο έχει επίσης προσδιοριστεί ως το ούτε – ούτε και ως το τόσο – όσο· με άλλα λόγια, το αποτέλεσμα του Διαλεκτικού είναι το προσδιορισμένο Μηδέν, ήτοι η άρνηση με ένα περιεχόμενο και, αντίστροφα, κάτι που είναι το ίδιο, ένας προσδιορισμός τίθεται με την άρνησή του.

Το προσδιορισμένο είναι κάτι το περιορισμένο και οριοθετημένο· σε τούτο αντι-τίθεται κάτι, που απέναντι στο ίδιο εμφανίζεται ως άρνηση.

Στο γίγνεσθαι περιέχονται το Είναι και το μη-Είναι· το τελευταίο δεν είναι απλώς το κενό Μη, αλλά ένα Μη, στο οποίο αμφισβητείται όλο και περισσότερο το Είναι.

Η διαδικασία της κίνησης είναι η άρση της αντίφασης· σε τούτη υπάρχει και κάτι το έμμοιο, η δε ταυτότητα είναι το αληθές σ' αυτό.

Ένα παράδειγμα αυτού είναι οι διαστάσεις του χώρου:

1. Το σημείο είναι το απόλυτο όριο του χώρου, τουτέστιν η εντελώς αφηρημένη άρνησή του. Επομένως, τη μια στιγμή

1. das Verständige: το στοιχείο της διάνοιας, η κατανόηση, κατά την τάξη της διάνοιας, έχει προσδιορισμένο διαλεκτικά χαρακτήρα: είναι περιορισμένη και φέρνει μέσα της την προσδιορισμένη άρνηση του εαυτού.

συνιστά αυτή την άρνηση, αλλά την ίδια στιγμή υπάρχει¹ ουσιαστικά ως [η] άρνηση του χώρου· ως εκ τούτου, ο χώρος, που έχει για άρνησή του το σημείο, είναι στον προσδιορισμό του. Όθεν, το σημείο είναι η αντίφαση, σύμφωνα με την οποία αυτό έχει εντός του τον προσδιορισμό του χώρου και είναι η άρνησή του. Το αποτέλεσμα, διατυπωμένο απλώς με σκεπτικιστικό τρόπο, σημαίνει: το σημείο λοιπόν δεν είναι [=υπάρχει], φαίνεται μόνο.

Το σημείο δεν είναι διάσταση του χώρου, δεν έχει ούτε μήκος, πλάτος ούτε ύψος· είναι η καθαρή άρνηση του χώρου. Ωστόσο τον περιέχει μέσα του· δεν μπορώ να το φανταστώ χωρίς το χώρο· κατ' ανάγκη όμως πρέπει να σκεφτώ μέσα στο χώρο τη διάσταση. Γι' αυτό το λόγο, το σημείο είναι η αντίφαση εντός του ίδιου του εαυτού, περιέχει μέσα του την άρνηση αυτού, που υποτίθεται ότι το ίδιο είναι. –

Αυτό αναιρεί τον ίδιο του τον εαυτό.

Το αποτέλεσμα όμως, όπως είναι στ' αλήθεια, είναι το σημείο όχι ως η αφηρημένη άρνηση, που αυτό θα πρέπει να είναι στην αρχή, αλλά ως το άλλο του ίδιου του εαυτού του, ως χωρικό, άρα ως αυτό που αναιρεί τον εαυτό του μέσα στο χώρο· αυτό είναι η γραμμή, για την οποία ακριβώς γι' αυτό το λόγο λέγεται επίσης ότι αυτή δημιουργείται μέσω της εν ροή διαδικασίας του σημείου.

Μα στο σημείο δεν υπάρχει απλώς το αναιρείν, αλλά και το επαναθέτειν καθεαυτό. Όταν το σημείο είναι εν ροή, δημιουργείται η γραμμή· η εν ροή διαδικασία είναι η διαδικασία κίνησης· από εδώ δημιουργείται ένα άλλο του σημείου, δια του οποίου η γραμμή γίνεται: αυτή δεν είναι το άλλο του σημείου

εν γένει, π.χ. το τραπέζι, το δέντρο κ.λπ., αλλά η εν ροή κίνηση του σημείου ως τέτοιου. –Το σημείο διατηρείται/διαφυλάσσεται στη γραμμή. Λέμε: «η γραμμή αποτελείται από σημεία». Εξίσου όμως μπορούμε επίσης να πούμε: «το σημείο, μέσα στη γραμμή, υπόκειται σε άρνηση». Μπορώ να διαιρέσω τη γραμμή σε όσα τμήματα θέλω· οι γραμμές έτσι εξακολουθούν πάντα να παραμένουν. Η γραμμή είναι απείρως διαιρετή, τουτέστιν μη διαιρετή¹· δεν ερχόμαστε πια πάλι σε σημεία.

2. Εάν το σημείο λαμβάνεται ως το θετικό, από το οποίο γίνεται η εκκίνηση, τότε η γραμμή είναι το άλλως-Είναι ή η άρνηση του σημείου· η ίδια όμως έτσι είναι η αντίφαση εντός εαυτού: δηλαδή έχει για αρχή της το σημείο, εντός εαυτού είναι απολύτως σημειακή και ταυτόχρονα είναι επί πλέον το άλλο του· ή είναι η τεθειμένη αντίφαση, που είναι το σημείο καθεαυτό. Αναιρεί λοιπόν τον εαυτό της και, για να εκφραστούμε απλώς σκεπτικιστικά, δίνει την πρόταση: η γραμμή φαίνεται μόνο, δεν είναι.

Αλλά ως διαδικασία αυτο-αναίρεσης η γραμμή είναι [1.] αναιρετική διαδικασία του πρώτου, απλού χωρικού προσδιορισμού· ως εκ τούτου, ένα περαιτέρω θέτει το χώρο. –Η αλλαγή/τροποποίησή της είναι 2. Η επιφάνεια, που έχει δυο διαστάσεις, δηλαδή έναν χώρο και δυο προσδιορισμούς, ένα διπλό άλλως-Είναι στο χώρο.

3. Έτσι όμως η επιφάνεια δεν είναι μόνο ένα επαναλαμβανόμενο Άλλως-Είναι, αλλά σίγουρα και η άρνηση ως άρνηση της προηγούμενης [άρνησης], άρα η κατάφαση. Τούτη-εδώ είναι λοιπόν η ολότητα, και μάλιστα

1. Με το διαλεκτικό νόημα ότι όσο και αν μπορεί να διαιρεθεί ως γραμμή, παραμένει γραμμή, κάτι δηλαδή μη-διαireτό.

1. Είναι παρ-όν, έρχεται στο Είναι. Θέλει να πει ο Χέγκελ πως το σημείο δεν είναι απλώς κάτι το αφηρημένο, κενό μηδέν ή τίποτα, μια σκέτη άρνηση, αλλά συγκεκριμένη, προσδιορισμένη άρνηση του χώρου.

a. με τη μορφή του τριπλού χαρακτήρα του προσδιορισμού¹:

α. άρνηση,

β. άρνηση της άρνησης και

γ. ετούτη ως κατάφαση, τουτέστι ο τριπλός χαρακτήρας των διαστάσεων του χώρου· έπειτα

b. με τη μορφή αυτής της κατάφασης, ο ίδιος χώρος τίθεται ως ο θετικός ή συνολικός χώρος, και

c. η άρνηση της άρνησης του σημείου είναι η αποκατάστασή του. Όθεν, ο χώρος είναι ένας εντελώς καθορισμένος, περικλεισμένος χώρος, ενώ η επιφάνεια είναι περικλείων επιφανειακός χώρος. -Το γεωμετρικό σώμα είναι έτσι

α. ως καθολικό: χώρος εν γένει,

β. ως μερικό/ιδιαιτέρο ή προσδιορισμένο: επιφανειακός χώρος [Oberfläche] και

γ. ως ενικό: ένα καθ-ορισμένο σώμα.

Η σχέση μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος είναι διαλεκτική, επειδή

1. η αιτία πρέπει να είναι ένα άλλο απ' ό,τι το αποτέλεσμα και αυτό εδώ ένα άλλο απ' ό,τι η αιτία· ωστόσο

2. το αποτέλεσμα πρέπει ομοίως να βρίσκεται μέσα στην

1. Αυτό το τρίπτυχο της εγελιανής διαλεκτικής κατανοείται εντελώς λαθεμένα από ορισμένους και αποδίδεται μάλιστα με το ανύπαρκτο για τον ίδιο το Χέγκελ σχήμα: θέση-αντίθεση-σύνθεση. Με αυτό το σαθρό σχήμα αποδίδεται, για παράδειγμα, η εγελιανή διαλεκτική στο εξής βιβλίο: Θ. Πελεγρίνης: *Λεξικό της φιλοσοφίας*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σσ. 159, 545. Ευτυχώς που ο ίδιος ο μεγάλος διαλεκτικός φιλόσοφος απαντά με έναν πολύ Ηρακλείτειο-Σιβυλλικό τρόπο σε κάθε είδους «φιλοσοφικά» ντυμένη αγνωσία: « Φαίνεται ότι, το να είναι κανείς κάτοχος της φιλοσοφίας, προϋποθέτει απουσία ακριβώς γνώσης και μελέτης και ότι η φιλοσοφία παύει εκεί που αρχίζει η γνώση και η μελέτη... ως μια τυπική, κενή περιεχομένου γνώση » (*Φαινομενολογία του πνεύματος I*, σ. 191).

αιτία· η αιτία είναι αιτία μόνο μέσα στο αποτέλεσμα, άρα ταυτή με τούτο· παρόμοια και η αιτία βρίσκεται μέσα στο αποτέλεσμα. Κατ' αυτό τον τρόπο, επομένως, τίθεται η αντίφαση· και το απλώς αρνητικό αποτέλεσμα είναι ότι η αιτιακή σχέση είναι ένα τίποτα, ενώ το αληθινό θετικό αποτέλεσμα είναι πως αιτία και αποτέλεσμα διαφέρουν και πως καθένα απ' αυτά τα άκρα είναι το ίδιο αιτία και αποτέλεσμα· η αιτιώδης σχέση σε τούτο τον αληθή προσδιορισμό είναι η αλληλεπίδραση¹.

Αιτία (Ursache) σημαίνει αρχέγονο Πράγμα, π.χ. ο θεός είναι η αιτία [=το αρχέγονο Πράγμα] του κόσμου· και ο κόσμος το αποτέλεσμα. Ετούτη η σχέση επίσης είναι διαλεκτική, διότι σ' αυτή υπάρχει μια αντίφαση. Όταν μιλάω για το θεό ως αιτία, πρέπει κατ' ανάγκη και ο ίδιος ως τέτοια αιτία να έχει ένα αποτέλεσμα. Παρόμοια δεν μπορώ να εκφέρω το αποτέλεσμα χωρίς [την] αιτία, πρέπει να την υπονοήσω, δεν μπορώ να τη σκεφτώ χωριστά από το αποτέλεσμα. Το αποτέλεσμα εδώ, εάν διαχωρίζω το ένα από το άλλο, είναι πάλι το μηδέν. Στην ταυτότητα αυτο-αναιρούνται αμφότερα. Αλλά το αποτέλεσμα δεν είναι απλώς αρνητικό, [με το νόημα] ότι η αιτία αναιρείται μέσα στο αποτέλεσμα και το αποτέλεσμα μέσα στην αιτία. Η αληθινή τους σχέση είναι η αλληλεπίδραση. - Ό,τι προσδιορίζεται ως αιτία, πρέπει να προσδιορίζεται και ως αποτέλεσμα και αντίστροφα. Αμφότερα είναι ταυτά. Όποιος έχει συλλάβει αυτή τη μέθοδο, έχει κατανοήσει την ψυχή όλης της φιλοσοφίας.

Το Διαλεκτικό δεν παράγει τίποτα το εξωτερικό, αλλά αναπτύσσει μόνο ό,τι περιέχεται στην αιτιώδη σχέση. Ως εκ

1. Για μια περαιτέρω διαλεκτική πραγμάτευση της αλληλεπίδρασης (Wechselwirkung) βλ. *Επιστήμη της Λογικής II*, σσ. 393 κ.εξ.

τούτου, αυτός ο τρόπος του φιλοσοφείν είναι εντελώς αναλυτικός.

Μέσα από το διαλεκτικό στοιχείο/διαλεκτική ροπή προστίθεται τούτο το νέο στοιχείο: ότι, την ίδια στιγμή που αναδειχνεται το αρνητικό, τίθεται και το θετικό.

Η πρόοδος της φιλοσοφίας είναι επομένως ένα ήρεμο παρατηρείν και εποπτεύειν¹, σχετικά με το τι παρουσιάζεται στα πράγματα και πώς παρουσιάζεται.

Το φιλοσοφείν λοιπόν δεν είναι τίποτε άλλο από μια συλλογή των σκέψεων μέσα στη συνείδηση.

1. Zusehen und Anschauen: Η Φαινομενολογία του πνεύματος, όπως σημειώνει και ο ίδιος ο Χέγκελ στην αρχή της φαινομενολογικής/διαλεκτικής πορείας του πνεύματος είναι για μας ένα τέτοιο παρατηρείν και εποπτεύειν. Η πρόοδος, κατά ταύτα, της φιλοσοφίας είναι μια διαδικασία μεταστοχασμού επί του γίνεσθαι των πραγμάτων.

ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΕΡΓΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΖΩΡΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΤΟΥ ΓΚΕΟΡΓΚ ΧΕΓΚΕΛ

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ;

ΜΕ ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΧΟΛΙΑ
ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΖΩΡΤΖΟΠΟΥΛΟΥ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙ
ΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΚΩΣΤΑ ΚΟΥΚΟΥΔΑΚΗ ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΣΤΟ ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟ «CORFU» ΣΕ ΧΑΡ
ΤΙ ΣΑΜΟΥΑ PALATINA 100 ΓΡ. ΚΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΠΥΡΟ
ΣΤΑΡΑΒΕΛΗ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 2016

ΣΧΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΥ 58X86
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΥΛΛΑ 8½

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ 1246

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΗΡΙΑΔΑΝΟΣ